

tu. I. Hakem zamanında (796-822) Şezûne (Sedona, Sidonia) ve Algeciras (el-Cezîretü'l-hadrâ) kadısı olan Abbas b. Nâsîh el-Masmûdî bunların önde gelenlerindedir. Masmûdeliler ayrıca Portekiz'in güneyindeki Idanha a Valha, Üşbûne (Lizbon) Şenterîn (Santarem) ve Kulumriye (Coimbra) dahil birçok yeri yurt edinmiştir.

İdrîsîler'in çöküşü üzerine IV. (X.) yüzyılda müstakil hale gelen Masmûdeliler kendi seçtikleri "amgar" (şeyh) denilen reisleri tarafından idare edilmiştir. 449'da (1057) Sûs'taki Masmûdeliler'in desteğini alan Murâbitlar Devleti'nin kurucusu Abdullâh b. Yâsîn Ağmat'ı ele geçirdi, daha sonra Yûsuf b. Tâşfîn 454 (1062) yılında burayı başşehir yaptı. Sanhâceliler'le Masmûdeliler'in birlikte hareket etmesini sağlayarak bunları Zenâte kabilesinin boyunduruğundan kurtardı.

Masmûdeliler, Muvahhid hânedanının kurulmasını sağlayan ve bir Masmûde kabilesi mensubu olan İbn Tûmert'in 515 (1121) yılındaki isyanına kadar Murâbitlar'a tâbi idi. İbn Tûmert, Hezrece ve Heskûre gibi Masmûde'nin alt kollarını itaat altına alıp onlarla birlikte Lemtûneliler'e karşı savaştı. Sanhâceliler'in kumandasında savaşımlara katılan Masmûdeliler, Muvahhidler Devleti'nin kurucusu İbn Tûmert'e büyük destek vererek 519 (1125) yılından itibaren Murâbit hâkimiyetine baş kaldırdılar ve sayı bakımından onlardan çok üstün oldukları için müstakil hareket etmeye başladılar. Yedi yıl süren savaşın ardından 541'de (1146) Fas şehrini, bir yıl sonra da Merakeş'i ve kısa zamanda bütün Mağrib-i Aksâ'yı, İspanya'daki müstakil emirlikleri Murâbitlar'dan alan çoğu Masmûde asıllı Muvahhidler, 547'de (1152) başlattıkları İfrîkiye seferini 553'te (1158) tamamlayarak tarihte ilk defa bütün Mağrib'i tek hâkimiyet altında topladılar. İspanya'da hıristiyanların "Reconquista" adını verdikleri, Endülü's'ü müslümanlardan kurtarma hareketinin gecikmesinde etkili oldular. Bu arada Tunus'taki Mehdiye ve Ereğ'in (Alarcas) hıristiyanlardan geri alınmasını sağladılar.

Bu kabilenin tarihte rol oynadığı en önemli hadise, Masmûde Devleti diye adlandırılan Muvahhid hânedanının kuruluşunu sağlamasıdır. Bu sebeple 667'de (1269) Zenâte asıllı Merînîler hânedanı tarafından yıkılıncaya kadar Muvahhidler'in tarihi aynı zamanda Masmûdeliler'in tarihidir. Ebû Hafs el-Hintâtî'nin soyundan gelenlerin kurduğu Hafsî hânedanı da aslında Masmûde kökenlidir.

Muvahhidler'in 609'da (1212) İkâb (Las Navas de Tolosa) savaşında İspanya hıristiyanlarına yenilmesi üzerine Masmûde, Mağrib-i Aksâ'da bağımsızlığını ilân eden Merînîler'in saldırısına uğradı. Atlas dağlarında yaşayan Masmûdeliler bu idarî boşluktan istifade ederek müstakil hale geldiler. Burada yaşayanlar, kuruluşunda faal olarak görev aldıkları Muvahhidler'in iktidarlarının ilk yarısı hariç tarih boyunca bölgeye hâkim iktidarların genelde baskısına uğramadılar. Sa'dî ve Filâlî hânedanları da dağlık bölgelerdeki Masmûdeliler'i yeterli kadar kendilerine bağlayamadılar. Ancak onların mahallî idarecilerin etrafında toplanmasını önleyip dinî şahsiyetlere yönelterek nüfuzları altında kalmalarını sağladılar. Filâlîler, Mevlây Reşîd döneminde ilk defa Sûs ve Atlas bölgesini hâkimiyetleri altına aldılar. Sadece Tâzervâlt'ta Seyyidî Hişâm'ın kurduğu müstakil Masmûde emirliği, merkezi İtîğ olan bölgede XVIII. yüzyıl sonundan 1886'ya kadar hâkimiyetini sürdürdü. Bu tarihten itibaren Masmûdeliler'in adı kaybolmaya başladı. Kabilenin Fransız işgali sırasında Sultan Mevlây Hasan'ın ölümünün ardından doğuda bazı büyük aileler tarafından idare edildiği anlaşılmaktadır. Rif bölgesinin 1926 yılına kadar önce İspanyollar'a, ardından Fransızlar'a karşı bağımsızlık mücadelesi vermesi, yukarı Atlas Masmûdelileri'nin 1934-1935'te Fransız işgaline direnmesi bölge halkının bağımsızlığa düşkün olduğunu göstermektedir. Masmûde ismine günümüzde Fas'ın kuzeyinde Kasrûlkebîr civarında küçük bir kabile adı olarak rastlanmaktaysa da ülkenin güneyinde bu isim tamamen unutulmuştur.

İbn Haldûn, ziraat ve hayvancılık yaparak geçinen ve küçük köylerde taştan evlerde oturan Atlas Masmûdelileri'nin kale ve hisarlarından bahsetmektedir. Masmûdeliler'in yaşadığı dağlık bölgelerde İbn Tûmert'in kabrinin bulunduğu Tinnelle dışında başka şehir bulunmamaktadır. Ovalarda ise Yûsuf b. Tâşfîn'in 454'te (1062) kurduğu Merakeş, kuzeyde Ağmat ve Nefis, güneyde İğli ve Tamarurt'un yanı sıra ikinci derecede öneme sahip kuzeyde Şafşâve (Şişâve), Afifan, doğuda Hâha ve Tadnast bulunmaktadır. Büyük ticaret yolları Ağmat'tan başlayıp Fas, Sicilmâse, Sûs, Benî Magûs ve İğli yurdunu geçerek buraya ulaşıyordu. Bölgenin belli başlı ürünleri ceviz, incir, nar, üzüm, erik, armut, portakal, zeytin ve bademdir. Masmûdeliler Hâha'daki ormanları oluşturan, bölgeye özgü "arkân" de-

nilen ağaçtan yağ üretiyor, demir, bakır ve gümüş madenlerini işletiyordu. Sûs bölgesinde ise şeker kamışından şeker üretimi yapılıyordu. İbn Haldûn ayrıca İslâm'ın burada yayıldığı ilk asırdan itibaren Masmûde'nin dinlerine sıkı sıkıya bağlı olduğunu kaydeder. Masmûde koldundan İmam Mâlik'in *el-Muvaţta'*ının râvileri arasında bulunan Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî gibi çok sayıda önemli şahsiyet yetişmiş, bunlar Endülü's Emevî idaresinde rol oynamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Şerîf el-İdrîsî, *La géographie d'Edrisi* (trc. P. A. Jaubert), Amsterdam 1975, s. 209-216; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 622; X, 81, 99, 569, 577, 583-584; İbn Haldûn, *Histoire des berbères* (trc. de Slane), Paris 1982, I, 169, 194; II, 124-135, 144-157, 161, 171, 259-261; R. Montagne, *Les berbères et le Makhzen dans le sud du Maroc*, Paris 1930, s. 26-30, 35, 37, 60-68, 186-189, 193-196, 208-216; J. Brignon v.dğr., *Histoire du Maroc*, Paris 1967, s. 58, 62, 76, 81-85, 102-103; Siddîk el-Arabî, *Kitâbü'l-Mağrib*, Beyrut 1404/1984, s. 75, 187, 221; İbrâhim Harekât, *Mağrib 'abre't-tarih*, Dârülbeyzâ 1405/1984, I-III, tür.yer.; H. T. Norris, *The Arab Conquest of the Western Sahara*, Beyrut 1986, s. 156, 243, 245; J. M. Abu'n-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge 1987, s. 13, 80, 87, 89-90, 93-95; Abdulvahid Dhanûn Tâha, *The Muslim Conquest and Settlement of North Africa and Spain*, London 1989, s. 22, 26-29, 76, 169-173; V. Lagardere, *Les almoravides*, Paris 1989, s. 26-28, 41, 68-74; G. Marçais, *La Berbérie musulmane et l'orient au moyen âge*, Paris 1991, s. 40, 126-128, 232-234, 253, 267-269; Hüseyin Münis, *Târîhu'l-Mağrib ve haðaratüh*, Beyrut 1412/1992, II/2-3, s. 44, 58, 76-78, 88, 101, 236; T. K. Park, "Masmûda", *Historical Dictionary of Morocco*, London 1996, s. 147; G. S. Colin, "Masmûde", *IA*, VII, 351-356; a.mlf., "Maşmûda", *EI²* (Fr.), VI, 730-733; Hakkı Dursun Yıldız, "Berberiler", *DA*, V, 479-483; Muhammed Razûk, "Hafsîler", a.e., XV, 125-128; Arif Aytekin, "İbn Tûmert", a.e., XX, 425-427.

AHMET KAVAS

MASNÛ

(bk. MEVZÛ).

MASONLUK

Dünyanın en yaygın ve kısmen gizli loca örgütlenmesi, Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Topluluğu'nun öğretisi ve uygulamaları.

Mason kelimesi Fransızca "duvar ustası" anlamındaki maçon'dan gelir; masonlara farmason veya franmason da (franc maçon : serbest duvarcı) denir. Masonluğun son iki yüzyıllık geçmişi genel olarak

bilinmekle beraber daha öncesine ait tarihi sırlar, efsaneler ve mitlerle kaplıdır. Son zamanlardaki araştırmalar modern masonluğun temelini; Ortaçağ İngilteresi'nde duvarcı ve katedral inşaatçısı meslek birliklerinin (Fr. loge, İng. lodge: loca) gelişmesine dayandırmaktadır. Ancak zamanla katedral inşaatlarının azalması üzerine ameli (operatif) masonların oluşturduğu localar, üye sayılarını en azından koruyabilmek için başka meslek gruplarından da aynı ilkeleri benimseyen kabul edilmiş / fahrî (spekülatif) üyeler almaya başladılar. Böylece masonlar ameli ve kabul edilmiş olmak üzere iki şekilde anıldı. XVII. yüzyılın sonlarında kabul edilmiş masonların sayısı giderek ağırlık kazandı. Bunların çoğunlukta olduğu localar, kendilerine tarihî kökler kazandırmak amacıyla eski tarikatların ve şövalye topluluklarının mistik âyin usullerini benimsemeye başladılar. Kudüs'teki Süleyman Mâbedi masonluk mesleğinin başlangıcı olarak benimsendi, bu mâbedin mimarı olduğu kabul edilen Hiram Usta da masonluğun piri sayıldı.

1717'de Londra'da dört büyük mason locasının birleşmesiyle Londra Büyük Locası kuruldu. Bundan sonra toplumsal hayatta giderek etkin bir konum kazanan masonluk İngiliz kraliyet ailesinin ve Anglikan kilisesinin desteğini alarak hızla gelişti, bir taraftan da İngiliz sömürgeciliğine paralel olarak dünyanın pek çok bölgesine yayıldı. Masonluğun günümüzde de geçerli olan temel kanunları 1723'te rahip James Anderson tarafından hazırlandı.

Masonluk, XVIII. yüzyılın başlarında Fransa'ya girişiyle giderek Aydınlanma çağının kavramları çerçevesinde siyaset dışı yapısından uzaklaştı. Bunun sonucu olarak Fransız masonları 1789 Fransız İhtilâli'nde etkili oldular. Masonluğun hürriyet-eşitlik-kardeşlik ilkeleri Fransız İhtilâli'nin de mesajı olarak tarihe geçti. Loca yapılanmasındaki biraderlik ve sembolizm, yerini hiyerarşik derecelenmeye ve buna uygun ritüellere bıraktı. Aynı dönemde masonluk, İskoç ve York geleneği olmak üzere günümüze kadar devam eden iki ana sisteme ve kola ayrıldı. İskoç kolu Fransız, York kolu Anglo-Sakson motiflerini taşımaktaydı. Bu dönemde masonluğa geçen ritüeller arasında, tarihi Haçlı seferlerine dayanan ve Kudüs'ü muhafaza için teşkilâtlanan dinî karakterli tapınak şövalyeleri, Malta şövalyeleri gibi efsaneler en belirgin olanlarıdır. Masonluğun sloganlarından biri olan ve Tanrı için kullanılan "evrenin ulu mimarı" ifadesi yi-

ne bu dönemde öğretiyi yerleşti. Anglo-Sakson masonluğu daha sonra kendi içinde İskoç, İrlanda ve İngiliz localarına ayrıldı.

XIX ve XX. yüzyıllarda Anglo-Sakson masonluğu İngiltere Krallığı'nın himayesinde Amerika, Kanada, Hindistan, Afrika ve Kuzey Avrupa'da; daha seküler ve siyasî içerikli Fransız kolu ise Avusturya-Macaristan, İspanya, Portekiz, İtalya, Ortadoğu ve Latin Amerika'da yayıldı. XIX. yüzyılın sonlarında bu iki kol Tanrı'ya iman hususunda farklı yaklaşımlar benimsediği için birbirinden koptu. 1877'de Fransız Büyük Doğu Locası üyeliği için Allah'a imanın gerekli olmadığını kabul ederken genel olarak İngilizce konuşulan bölgelerde masonluk rejimler ve kurumsallaşmış dinlerle iyi ilişkiler halinde gelişti.

Masonluk önceleri sadece hıristiyanlara ait bir yapılanma iken XIX. yüzyıldan itibaren yahudiler, müslümanlar ve diğer din mensupları da bu örgütlenmeye kabul edildi. Bununla birlikte masonluğun hıristiyan-yahudi geleneğinin eklektik bir formu mahiyetinde modern ve müstakil bir din olduğu yönünde yaygın bir kanaat de vardır. Özellikle Fransız geleneğinin seküler-rasyonalist içeriği ve kendine has dinî-ahlâkî öğretileri başından beri Katolik kilisesinin muhalefetiyle karşılaştı. 1738'de Papa XII. Clement masonluğu din dışı ilân etti. Bu anlayış 1902'ye kadar diğer papalar tarafından da sürdürüldü. Protestan ve Ortodoks dünyasında bu kadar katı bir tavır söz konusu olmamakla birlikte Amerika'daki bazı Lutheryan ve Metodist kiliseler masonluğun kilise dışı deist bir iman ve ahlâk sistemi içerdiğini, bunun hıristiyan inancıyla bağdaşmadığını açıklamışlardır. Masonluk çarlık Rusya'sında yasaklandığı gibi komünizm döneminde de burjuva kapitalizminin bir kurumu sayılarak faaliyetlerine izin verilmedi. XX. yüzyılda diğer komünist ülkeler ve bazı totaliter devletlerde de masonluk yasaklandı.

I. Dünya Savaşı sonrasında üye sayısının hızla arttığı, loca sayısının 1919'da 4000'e, 1926'da 5000'e, 1950'de 7000'e, 1981'de 9000'e ulaştığı belirtilmektedir (Knight, s. 39). Günümüzde masonluk, dünya çapında 6 milyon civarında mensubu bulunan evrensel bir örgütlenme haline gelmiştir. Her ülkedeki masonlar iki ana geleneğin birinden icâzetli bağımsız büyük localar tarafından idare edilmektedir.

Öğreti, Ritüel ve Teşkilât. Masonluk öğreti ve ritüellerinin üç yüzyıla yakın bir

geçmişten bugüne değişmeden geldiği ileri sürülmektedir. Genel olarak Tanrı'ya, Tanrı'nın evrenin ulu mimarı olduğuna ve ölümden sonra bir hayatın bulunduğuna inanmak masonlukta önemlidir. Masonlukta ferdin evrenin ulu mimarının var oluş sırlarını araştırıp öğrenerek olgunluğa eriştiğine inanılır. Masonlar, hayatın her döneminde kendi aralarında yardımlaşmak ve birbirlerine destek olmakla görevli olduklarına inanırlar. Ritüeller, bütün locaların başkanı olan üstâd-ı muhterem başkanlığında mâbed ve mahfel de denilen locada icra edilen ve belli hareketleri, konuşmaları ve yeminleri kapsayan oldukça karmaşık bir seremonidir.

Masonluk insanla Tanrı, insanla insan ve insanla madde arasındaki ilişkileri sembol ve mecazlarla anlatır. Hiyerarşide en alt derece olan çıraklık, insanın doğuşundaki zayıf ve çaresiz durumu temsil eden çocuklukla sembolize edilmiştir. Bu dönemde çırak bütün dillerin yerini tutan sembollerle ifade edilen masonik dili öğrenir. Gençlikle sembolize edilen ikinci derecenin adayına (kalfa) daima sebat tavsiye edilir, sanata ve bilime yönlendirilir. Ustalıkla sembolize edilen üçüncü derecede "ruhun lisanına işlenmiş olan" semboller önem kazanır. Bu üç dereceye "remzî dereceler", 4-33. derecelere "felsefî dereceler" denir. Masonlar birbirine "birader", mason olmayana da "hâricî" derler.

Masonların buldukları mekânların, kullandıkları malzemelerin, toplantı günlerinin, ritüellerdeki hareket ve duruşların da sembolik anlamları vardır. Hakikat ışığının doğudan geldiğine inanıldığı için masonluk esaslarına uygun bir hayat tarzının sürdürüldüğü yer olan loca doğudan batıya dikdörtgen şeklinde olup doğuya dönüktür. Masonluk öğretisine göre locaların yıldızlı tavanı gök yüzünü, dolayısıyla masonluğun bütün insanlığı kuşatmasını, siyah-beyaz damalı yer döşemesi iyi-kötü, sıcak-soğuk gibi zıtlıkları temsil eder. Locadaki iki büyük tunç sütundan soldaki gücün, sağdaki devamlılığın sembolüdür. Loca dünyanın sembolü, masonun kalbi de locanın sembolüdür. Locadaki gönye, tesviye ve şakul amblemleriyle sembolize edilen üç baş görevliden üstâd-ı muhterem ruhu, birinci nâzır canı, ikinci nâzır insandaki bedeni remzeder. Çoğu ülkelerde çıraklık, kalfalık ve ustalık (üstalık) şeklinde üç aşamalı bir süreç ihtiva eden yapılanma 33. derecede son bulur. Ancak pek çok yerde bu ana aşamalara eklenen sayısız ara dereceler söz konusu olabilir.

mektedir. Çıkraklık, kalfalık ve üstatlık derecesine ve bunun üzerindeki otuz üçe kadar her derecenin sınıfları ve sembolik isimleri vardır.

Masonluğa yalnız belli bir meslek sahibi ve mesleğinde başarılı yetişkin erkekler üye kabul edilmekle birlikte son yıllarda kadınların da mason locaları kurma girişimleri bulunmaktadır. "Tekris" adı verilen masonluğa giriş âyin ve merasimleri farklı geleneklerde bazı değişiklikler gösterse de yaygın uygulamaya göre aday tekrise hazırlanırken önce üzerindeki bütün madenleri çıkarır; ardından lamba, kum saati, tuz, kükürt vb. sembollerin bulunduğu bir odada tek başına bırakılır. Bu arada sorumluluklarıyla ilgili soruya cevabı ile vasiyetnâmesini yazması istenir. Bazı elbiselerini çıkardıktan sonra gözleri bağlı olarak mâbede alınır ve kılıçla tekris edilir. Masonluğun bütün geleneklerine ve esaslarına gönüllü uyacağına ve masonluk sırlarını ifşa etmeyeceğine dair inandığı kutsal kitap üzerine yemin eder. Bundan sonra locanın bütün faaliyetlerine ve toplantılarına devam ederek belli aşamalardan geçip 33. derece masonluğa ulaşabilir. Hiyerarşik yapının her birimi yılın sembolik değeri olduğuna inanılan bazı günlerinde bir araya gelir. Büyük konsej yılda dört defa, 21 Mart, 25 Haziran, 21 Eylül, 27 Aralık günlerinde toplanır. Masonlar genel toplantı yapmayıp en az yedi kişiden oluşacak localar halinde faaliyet gösterirler. Yeni bir locanın kurulması büyük locanın iznine bağlıdır. Yönetici her yıl gizli oyla seçilir. Bütün locaların başkanı üstad-ı muhteremdir. Masonlukta doğu ışık ve aydınlanmanın kaynağı olarak kabul edildiğinden büyük locaların adı her dilde "büyük doğu" anlamındadır (büyük maşruk, great orient vb.).

Dinî gerekçelerin ve tekris merasimlerindeki uygulamaların dışında masonlara yöneltilen yaygın eleştirilerin başında buldukları ülkelerde yerleşmiş millî, siyasî ve ahlâkî değerlerin ve yapılanmaların üstüne çıkarak masonluğun ilkeleri dışında her türlü otoriteye karşı gelmeleri, güç merkezlerini ele geçirip yönetimlerde söz sahibi olmaları gibi hususlar gelir. Ayrıca eleştirilerde masonların teşkilatlanma biçimi, kendi anlayışlarında dogmatizmi reddederek akla ve bilimselliğe değer verdiklerini, formel dinî düşüncelerden uzak olduklarını söylemelerine rağmen dinler üstü yeni değerler sistemi içeren öğretiler benimsemeleri, bu öğretilere dayanan evrensel bir

birlik tesisini hedeflemeleri, belli oranda Yahudilik efsaneleriyle bezenmiş semboller ve mistik-ruhanî öğeler taşıyan merasim ve uygulamaları, kadınları ve çocukları dışlayan hiyerarşik ve oligarşik bir yapılanmaya sahip olmaları gibi hususlara sık sık dikkat çekilmekte, bu çerçevede zaman zaman günümüz Avrupa ülkelerinde de güçlü tepkiler oluşmaktadır. Masonluğun, bazan fazla abartılmış muazzam sırların ve dünya çapında karşı konulması imkânsız bir güç ve iktidar organizasyonunun adı olarak takdim edilmesinde muhalifleri kadar bizzat masonların yaptıkları propagandaların da tesiri olduğuna inanılmaktadır.

İslâm Dünyasında ve Türkiye'de Masonluk. XVIII. yüzyılda Avrupa'nın sömürgeci olan veya ticarî ilişkileri bulunan müslüman topraklarına girmeye başlayan masonluğun bu ülkelerdeki ilk faaliyetleri buralarda mevcut Avrupalı tüccar, asker ve bürokratların zaman zaman bir araya gelmesi şeklinde olup örgütlü bir yapılanma taşıyamıyordu. Sömürgeciliğin kalıcı hale gelmesiyle birlikte üyeliğe yerlilerin de alındığı müstakil localar açılmaya başlandı. Hindistan'da İngiliz Doğu Hindistan Şirketi mensuplarınca XVIII. yüzyılın ilk yarısında Bengal, Madras ve Bombay gibi şehirlerde kurulan localar önceleri sadece İngilizler'e açıkken 1844'te seçkin Hintlilerin de katılabildiği ilk loca oluşturuldu. Masonluğun Endonezya ve Malezya'ya girişi de bu şirket vasıtasıyla oldu; ilk loca Sumatra'da 1765'te Bencoolen'de, Malezya'da 1809'da Penang'da kuruldu. Güney ve Güneydoğu Asya müslüman topraklarında genel olarak İngiliz, Fransız ve ardından Hollandalılar'ın kontrolünde günümüze kadar devam eden masonluğun İran ve Osmanlı topraklarındaki gelişimi kısmen farklı bir seyir izledi.

İran'da "farâmâsûnrî" şeklinde ifade-lendirilen masonlukla ilk tanışanların diplomatlar arasından çıktığı görülmektedir. Paris elçisi Asker Han Afşar, 1808'de Paris'teki İskoç ritine bağlı bir locaya üye olan ilk İranlı diplomatıdır. Bundan iki yıl sonra İran'ın Londra sefiri Mirza Ebül-Hasan Han Şirâzî ve 1818'de İran'dan gönderilen beş öğrenciden Mirza Şah Şirâzî ile Mirza Ca'fer Han tekris edildi. 1856'da İran adına Paris'te bulunan altı diplomat Paris Locası'na katıldı. Bunlardan Mirza Malkum Han İran'a dönünce Fransız Büyükdöğü geleneğine bağlı ilk locayı kurdu. 1860'ta, aralarında daha sonra İran'ın İstanbul sefiri olarak görev

yapan Mirza Muhsin Han'ın da yer aldığı yeni bir grup İranlı masonluğa girdi.

1861'de Malkum Han'ın mason cemiyeti (farâmûshâne) şahın fermanıyla kapatıldı. İranlı masonlar Avrupa ve İstanbul'daki localarda faaliyetlerine devam ettiler. 1873-1890 yılları arasında İstanbul'da sefirlik yapan Mirza Muhsin Han bu faaliyetlerin merkezinde bulundu. Muhsin Han, 1890'da İran'a dönünce bir loca kurarak mason faaliyetlerini canlandırmak istediyse de 1899'da ölümüyle bu gerçekleşmedi. 1907'de Mirza Malkum Han'ın taraftarlarından Abbas Kulı Han aynı maksatla Mecmûa-i Âdemiyet adlı bir cemiyet kurdu, fakat bu teşebbüs de uzun ömürlü olmadı. Bununla birlikte İranlı masonlar 1905-1909 Meşrutiyet hareketlerinde etkili bir konumda idiler. 1908'de oluşturulan ve 1927'ye kadar faaliyetine devam eden Bîdârî Locası, XX. yüzyılda İran'da Fransız Büyükdöğü geleneğine bağlı kurulan ilk locadır. 1951'de Halil Cevâhîrî adlı bir gazetecinin açtığı İngiliz ritine bağlı Pehlevî Locası bir müddet sonra Hümâyün Locası adını aldı ve 1970'lerde çok popüler hale gelerek üye sayısı 2000'e yaklaştı. Masonluk İran İslâm Devrimi'nden sonra yasaklandı. Mason arşivlerinin ele geçirilmesiyle listelerde adı tesbit edilenler takibata uğradı.

Mısır'a masonluğun girişi XVIII. yüzyılın sonunda Fransız işgaliyle oldu. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren buradaki faaliyetler İstanbul merkezli Osmanlı faaliyetleriyle paralel yürütülmeye çalışıldı. 1830'da İtalyanlar İskenderiye'de Carbonari Locası'nı kurdular. Cezayir'in ünlü bağımsızlık kahramanı Abdülkâdir el-Cezâirî de 1864'te bu locada tekris edildi. 1864'te İtalyan Büyükdöğü Locası, Mısır Büyük doğu kolunun açılmasına izin verdi ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Halim Paşa aynı yıl bu locanın üstad-ı a'zamı oldu. Hidiv Tefvîk Paşa 1881'de Mısır'daki bütün locaların üstad-ı a'zamlığına seçildi. Ancak masonluğun iyice gün yüzüne çıkması 1882 İngiliz işgali sonrasında gerçekleşti. Vatanîler hareketinin lideri Urâbî Paşa'nın mason olduğu iddiaları doğrulanmamakla birlikte onun taraftarlarından bazılarının masonluğu bilinmektedir. Bu çerçevede Cemâleddîn-i Efgânî ile Muhammed Abduh da mason olanlar arasındaydı. Tefvîk Paşa'dan Kral Fuâd'a kadar bütün hidiv ve krallar Fahrî üstad-ı a'zamlık unvanını kabul ettiler, fakat çoğunun masonlukla ilişkisi localarda resimlerinin asılmasından öteye

geçmedi. Kral Fârûk'un 1952'de tahttan indirilmesinden sonra masonluğun siyonist bağlantısı üzerine Arap ülkelerinde yoğun olarak gündeme gelen tartışmalar karşısında Mısır'da da faaliyetlere baskılar geldi. Süveyş krizinin ardından Cemal Abdünnâsır bütün mason faaliyetlerini yasakladı.

Masonluk, Osmanlı topraklarında XVIII. yüzyılda önce sadece Avrupalılar arasında İstanbul, Halep, İzmir gibi ticarî ve siyasî merkezlerde görüldü. İstanbul'da ilk mason locası 1720'de Galata'da açıldı. Bu tarihlerde babasıyla birlikte Paris'e giden Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said Paşa ile Türk matbaacılığının kurucusu İbrâhim Müteferrika'nın ilk Osmanlı masonları olduğu söylenegelmişse de bu iddianın öteye geçmemiştir. Osmanlılar, bu dönemde genel olarak masonluğu gayri müslimlerin kendilerine has bir cemiyeti ve bazı bakımlardan hıristiyanların mezhep-tarikat çekişmesi olarak değerlendirmiyordu. Nitekim Bâbüâli'nin 1748'de Galata bölgesinde faaliyet gösteren bir locayı kapatması Ortodoks patrikliğinin talebiyle olmuştur. XIX. yüzyılın hemen başında Londra'da Osmanlı sefiri olan İsmâil Ferruh Efendi ile kâtibî Yûsuf Efendi'nin mason oldukları yönündeki bilgiler ise bu dönemde Avrupa'da bulunan yabancı ülke diplomatlarının ülkelerinin çıkarlarına hizmet edebilmek için Avrupa sosyal hayatına girmek ve genel olarak bu tür loca ilişkilerinden istifade etmek maksadıyla yürütülen çabalar arasında değerlendirilmelidir.

1853-1856 Kırım savaşı Osmanlı masonluğunun dönüm noktası olmuş, Bâbüâli'nin Rus tehdidine karşı Avrupa desteğine ihtiyaç duyması mason faaliyetlerine hoşgörülü bakmasına yol açmıştır. İngiliz ve Fransız sefirlerinin öncülüğünde Bulver Locası ve Union d'Orient Locası Kırım savaşının hemen ardından kuruldu, bunları diğerleri izledi. Ancak açılan localar aynı zamanda Avrupa'daki siyasî rekabetin yansımalarını da taşıyordu. Önceleri localar İngiliz ve Fransız dillerinde faaliyet gösterirken daha sonra İtalyan ve Alman nüfuzundaki locaların yanı sıra Rumca, Ermenice ve İbrânic'e'nin asıl olduğu localar da açıldı. 1863'te Türkçe'yi esas kabul eden Fransız Union d'Orient Locası elli üç Türk'ü tekris etmeyi başardı. Osmanlı ulemâsının ise masonluğu hâlâ bir Hıristiyanlık meselesi olarak gördüğünü, Hoca İshak Efendi'nin 1862 yılında yazdığı *Şemsü'l-hakika* adlı eserinde masonluğun hıristiyanların eksikliklerini tamam-

lamak için meydana çıkarıldığını, bunların İslâm'ı tanımaları halinde müslüman olacaklarını belirten ifadelerinden anlamak mümkündür (s. 104). XIX. yüzyılın ikinci yarısında artan Avrupalılaşma eğilimleri, Avrupa yüksek sınıflarının ve hânedan mensuplarının mason olmaları ve masonluğun sosyal ve entelektüel bir statü sayılması gibi sebepler Osmanlı seçkinleri arasında da masonluğun kabul görmesini teşvik etti. Ancak Bâbüâli ve saray çevresindekilerin mason olmasının etkenleri arasında uluslararası ilişkilerde locaların nüfuzundan yararlanma fikrinin de olduğu söylenebilir. Nitekim Sultan Abdülaziz dönemi başmâbeyincisi Cemil Bey ile padişahın başyaveri Rauf Bey'in masonlukları muhtemelen bu sebeptendir. Bu dönemde Bâbüâli politikalarına muhalefet eden Yeni Osmanlı aydınlarıyla İslâm dünyasında yenileşmeyi savunan pek çok isim de masonlar arasına katıldı. Yeni Osmanlılar'ın hâmisî Mustafa Fâzıl Paşa, Nâmık Kemal, Ali Suâvi gibi şahsiyetler bunlardandır. Masonların 1789 Fransız İhtilâli'yle olan fikrî bağları, Avrupa'dan mühim bir ideoloji geliştiren Yeni Osmanlılar'ın masonluğa ilgi göstermesinin önemli âmillerinden biri olmuştur. Bu arada Veliâht Murad Efendi ile iki şehzadesinin de mason olması masonluğun gördüğü ilginin boyutlarına işaret eder.

Sultan Abdülaziz'den sonra tahta geçen V. Murad'ın birkaç ay içinde tahttan indirilmesi Osmanlı masonluğunda yeni bir dönem başlattı. Üstat mason olan Cleanti Scialeri'nin V. Murad'ı tekrar tahta geçirme gayretleri, Ali Suâvi ve Çırağan

Vak'ası gibi olaylar II. Abdülhamid'in masonluğa bakışında etkili oldu, böylece Osmanlı masonluğu dönemin genel karakteri çerçevesinde bir kısıtlanma süreci yaşadı. Bu durum masonların II. Abdülhamid muhaliflerine destek vermesine, İttihat ve Terakkî ile iş birliği içine girmesine zemin hazırladı. İlk irtibat, Selânik'te İtalyan Büyükdöğü Locası'nın üstad-ı a'zamı olan yahudi asıllı Emanuele Carasso (Karasu) ile sağlandı. 1901-1908 arasında bu locada tekris edilen 154 kişiden on sekizi memur, dokuzu subay olmak üzere kırk ikisi Türk idi. Talat Paşa da bu locaya 1903'te katılmıştı. 1909 yılına kadar Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren toplam kırk beş locada 3000 kadar üye bulunduğu ve bunların büyük çoğunlukla gayri müslimlerden meydana geldiği belirtilmektedir.

II. Meşrutiyet'in ilânı ile birlikte yeni düzende kendilerine yer bulmak isteyen binlerce kişi, Meşrutiyet'in arka planında masonların bulunduğu inancıyla kendilerinin de mason olduğunu söylemeye başladı. Aynı zamanda yeni rejimi nüfuzları altına almak için İngiliz, Fransız ve İtalyan locaları arasında bir rekabet canlandı. İttihatçılar, başka bir locaya bağlı olmak yerine bağımsız Osmanlı Yüksek Şûrası'nı kurmayı tasarladılar. İskoç ritine bağlı olarak faaliyetine başlayan Türkiye Büyükdöğüsü zamanla basında ve mecliste muhaliflerin yoğun eleştirilerine uğradı. Eleştirilerin yoğunlaştığı husus, İslâm'ın masonlukla bağdaşmadığı iddiaları ve İttihatçılar'ın Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi'nin de mason olduğunu açıklamayıydı. 1913'ten itibaren İttihat ve Terakkî'ye Enver Paşa liderliğinde mason olmayan askerî kanat hâkim olunca masonlar siyasetin dışında kaldılar ve sosyal faaliyetlere yönelerek Himâye-i Etfâl Cemiyeti gibi dernekleri kurdular. 1918 yenilgisinin ardından İttihatçı liderler ülke dışına kaçınca Türkiye Büyükdöğüsü'nün başına Rızâ Tefvik geçti. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Besim Ömer, Servet Yesâri, Fikret Takiyeddin, Edip Server gibi isimler Türk Mason Cemiyeti'nde büyük üstatlık yaptılar. Ayrıca Türk Teâlî Cemiyeti adlı başka bir mason cemiyeti faaliyete başladı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında masonluğa cephe alınmamakla birlikte ön plana da çıkarılmadı. 1930'larda Türkiye'de yirmi üç loca ve 2000 kadar üyenin mevcudiyeti hesaplanıyordu. Atatürk'ün tâlimatı üzerine Türk Mason Cemiyeti bütün mal varlığını halkevlerine devrederek 14 Ekim 1935'te çalışmalarına son verip "uyku dö-

Osmanlı dönemi İstanbul mason teşkilâtının arması

nemi"ne girdi. Çok partili siyasî hayata geçilince masonluk faaliyetleri 1948'de tekrar başladı; ardından masonlukla ilgili tartışmalar da yeniden gündeme geldi. 1951'de mason localarının kapatılması için meclise verilen teklif reddedildi. 1965'te bir siyasî liderin masonluğuna dair ortaya çıkan tartışmalar Türkiye masonları arasında bölünmeye yol açtı ve masonlar üç gruba ayrıldı. 1998'de uyanışın ellinci yılı, 1999'da Türkiye Büyükdoğusu'nun kuruluşunun doksaninci yılı kutlamaları çerçevesinde Türkiye'deki bazı localar basına gezdirildi. Günümüzde Türkiye masonluğunun 160 loca ve 12-13.000 üyeli bir organizasyon halinde faaliyet gösterdiği belirtilmektedir.

Genel olarak I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Arap devletlerinde ve diğer İslâm ülkelerinde masonluk gittikçe yoğunlaşan siyonizm hareketleriyle ve özellikle İsrail Devleti'nin kuruluşuyla irtibatlandırılarak yahudilerin İslâm'a karşı bir komplosu ve Avrupa sömürgeciliğinin İslâm ülkelerine yönelik bir aracı olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede Fransız kolunun dinî değerleri dışlayan karakterinin yanı sıra XX. yüzyıl başlarındaki İngiliz masonluğunda yahudilerin tesiri ve İsrail Devleti'nin kuruluş sürecinde İngiliz ve Amerikan masonlarının çalışmaları etkili olmuştur. Bunun neticesinde masonların günümüz Arap coğrafyasında Lübnan ve Fas dışında örgütlü faaliyetleri yasaklanmıştır. Fas Büyük Locası'nın kurulmasına 1999'da izin verilmiştir. Ancak başta Mısır olmak üzere bazı ülkelerde Lions ve Rotary kulüp gibi dernekler adı altında toplandıkları söylenmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Harpütlü İshak Efendi, *Şemsü'l-hakika*, İstanbul 1278, s. 104; Kemalettin Apak, *Ana Çizgileriyle Türkiye'de Masonluk Tarihi*, İstanbul 1958; İlhami Soysal, *Türkiye ve Dünyada Masonluk ve Masonlar*, İstanbul 1978; Raşit Temel, *Masonik Anlatım*, [baskı yeri yok] 1982; S. Knight, *The Brotherhood: The Secret World of Freemasons*, London 1984; a.e.: *Biraderlik: Masonların Gizli Dünyası* (trc. Kemâl Çiftçi), İstanbul 1990; *Çukurova-10. Yıl: 1995*, [baskı yeri ve tarihi yok]; Mustafa el-Amin, *al-Islam, Christianity and Freemasonry*, Jersey City 1986; *Türkiye Büyük Locası Birinci Derece Ritüeli*, [baskı yeri yok] 1989; Mim Kemal Öke, "Young Turks, Freemasons, Jews and the Question of Zionism in the Ottoman Empire: 1908-1913", *III Congress on the Social and Economic History of Turkey* (ed. H. W. Lowry - R. S. Hattox), İstanbul 1990, s. 29-46; Orhan Koloğlu, *Abdülhamit ve Masonlar*, İstanbul 1991; a.m.f., *İttihatçılar ve Masonlar*, İstanbul 1991; *Eski ve Kabul Edilmiş Skoç Riti Otuzüçüncü ve Sonuncu Derecesi Türkiye Yüksek Şurası: İhtizük*, İstanbul 1998; Celil Layıktez, *Türkiye'de*

de Masonluk Tarihi I: Başlangıç (1721-1956), İstanbul 1999; P. Dumont, *Osmanlılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk* (trc. Ali Berkay), İstanbul 1999; *Eski ve Kabul Edilmiş Skoç Riti Masonluğunun Anayasaları ve Nizamları: 1762-1786* (trc. Sahir Erman), İstanbul 2000; Hamid Algar, "An Introduction to the History of Freemasonry in Iran", *MES*, VI/3 (1970), s. 276-296; a.m.f., "Freemasonry II, In the Qajar Period", *EI*, X, 208-212; E. Kedourie, "Young Turks, Freemasons and Jews", *MES*, VII/1 (1971), s. 89, 104; A. Kudsi-Zadeh, "Afghani and Freemasonry in Egypt", *JAOS*, XCII/1 (1972), s. 23-35; M. Şükrü Hanioglu, "Notes on the Young Turks and the Freemasons: 1875-1908", *MES*, XXV/2 (1989), s. 186-197; J. M. Landau, "Muslim Opposition to Freemasonry", *WI*, XXXVI/2 (1996), s. 186-203; Abdul-Hadi Hairi, "Farâmûsh-Khâna", *EI² Suppl.* (İng.), s. 290-292; "Mason", *ML*, VIII, 434-436; "Masonluk", *Yeni Türk Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, VI, 2219-2222; William H. Stemper, Jr., "Freemasons", *ER*, V, 416-419; Hasan Azinfar v.dğr., "Freemasonry", *EI*, X, 205-208, 213-221.

AZMİ ÖZCAN

MASSÉ, Henri

(1886-1969)

Fransız şarkiyatçısı.

Fransa'nın kuzeydoğusundaki Lunéville'de dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini doğduğu şehirde yaptıktan sonra Paris'te Ecole des Langues Orientales'de Arapça, Farsça, Türkçe ve Ecole Pratique des Hautes Etudes'de Sanskritçe, Eski Farsça ve İslâmiyat okudu. Arkasından Kahire Fransız Arkeoloji Enstitüsü'ne üye oldu ve 1911-1914 yıllarını Mısır'da geçirdi. 1919'da Paris'te Sa'dî-i Şîrâzî üzerine hazırladığı tezle doktorasını tamamladı. 1921'de Arapça ve Farsça okutmak üzere Cezayir Üniversitesi'ne davet edildi. 1927 yılına kadar kaldığı Cezayir'de ayrıca İslâm sosyolojisi hakkında çeşitli konferanslar verdi. 1927'de Paris'e dönerek Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes'ta Farsça ve 1938'den itibaren onun yanı sıra İran tarihi okuttu. Bu arada birçok defa İran'a gitti. 1938'de Ecole des Langues Orientales'in müdür yardımcısı, 1948'de müdürü oldu ve bu görevini 1958'e kadar sürdürdü. 1955 yılında Kahire Üniversitesi'nde misafir profesör statüsünde Fars edebiyatı dersleri veren Massé, Şam el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-Arabî'nin, Ferhengistân-ı İrân'ın ve Société Asiatique'in (Paris) üyesiydi. 9 Kasım 1969'da geçirdiği bir trafik kazası sonucu öldü.

Eserleri. A) Telif Eserleri. *Essai sur le poète Saadi, suivie d'une bibliographie* (Paris 1919); Sa'dî-i Şîrâzî hakkındaki

doktora tezidir; *Les épopées persanes: Firdovsi et l'épopée nationale* (Paris 1935); *Croyances et coutumes persanes* (Paris 1938); *Anthologie persane* (Paris 1950); *La lecture du nom d'Ibn Moyassar* (Paris 1923); *Le poète Ibn Zaidoun* (Rabat 1921); *l'Islam* (Paris 1930), Halide Edip Adıvar tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir (Beirut 1970); *Le tafsîr d'Abou'l-Fotouh Razi* (Paris 1950).

B) Tercümeleeri. 1. İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Âlâ'î* (*Le livre de science*, I-II, Paris 1955-1958). 2. Abdurrahman-ı Câmî, *Bahârîstân* (*le Bêhârîstân*, Paris 1925). 3. Ömer Hayyâm, *Nevrûznâme* (*le Nowrouz-nâme*, Alger 1937). 4. Esedî-i Tûsî, *Gerşâspnâme*'nin bir kısmı (*Le livre de Gerchasp*, Paris 1951). 5. Ebû'l-Meâlî, *Beyânü'l-edyân*'ın bir kısmı ("L'exposé des religions", *RHR*, XCIV [1926], s. 17-25). 6. Fahreddin Es'ad Gürgânî, *Vîs ü Râmîn* (*Le roman de Wis et Râmin*, Paris 1959). 7. Ebû'l-Kâsım İbnü's-Sayrafi, *Şânünü dîvânî'r-resâ'il* ("Code de la chancellerie époque fâtimide", *BIFAO*, XI [1913], s. 65-120). 8. İmâdüddin el-İsfahânî, *el-Fethü'l-kussî fi'l-fethi'l-Kudsî* (*Al-Fath al-qossi fi'l-fath al-Qudsi*, Paris 1972).

C) Neşirleri. 1. Ebû'l-Kâsım İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır* (*Le livre de la conquête de l'Égypte*, Caire 1914). 2. İbn Müyesser, *Ahbâru Mısır* (*Annales d'Égypte, les califes fatimides*, Caire 1919). 3. Kelâlî, *Kitâbü'l-İktifâ* (*Kitab al-Iktifa*, Alger 1931).

Massé'nin ayrıca birçok çalışmasının yanında makaleleri ve başta *Encyclopaedia of Islam*'da çıkanlar olmak üzere çok sayıda ansiklopedi maddesi bulunmaktadır (diğer eserleri için bk. *Mélanges d'orientalisme offerts à Henri Massé*, s. I-XI).

BİBLİYOGRAFYA :

Mélanges d'orientalisme offerts à Henri Massé, Téhéran 1963, s. I-XI; Ebû'l-Kâsım-ı Sehbâb, *Ferheng-i Hâverşinâsân*, Tahran, ts., s. 249-250; Necib el-Akikî, *Müşteşriqûn*, Kahire 1980, I, 273-275; Abdurrahman Bedevî, *Mevsû'atü'l-müşteşriqîn*, Beyrut 1984, s. 370-372; G. Lazard, "Henri Massé (1886-1969)", *JA*, CCLVII (1969), s. 205-211; Ali Ekber Siyâsî, "Henri Masse", *Rehnûmâ-yi Kitâb*, XII/1-2, Tahran 1970, s. 12-16; H. Laoust, "Henri Massé (1886-1969)", *REI*, XXXVIII/1 (1970), s. 3-5; Mehdî Rûşen Dâmir, "Beyâd-i Profesör Henri Masse", *Neşriyye-i Dânişkede-i Edebiyyât-ı 'Ulûm-i İnsânî*, XXII/97, Tebriz 1970, s. 1-8; H. Beikbaghan, "Henri Massé: L'homme et l'œuvre", *Luqmân*, XI/21, Tahran 1994-95, s. 81-95.

RIZA KURTULUŞ